

ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.147-057.875.096:615

DOI

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ХРОНОТОПИ ЯК АСПЕКТ ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

О. В. Афанасенко

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ

HISTORICAL AND CULTURAL CHRONOTOPES AS AN ASPECT OF COGNITIVE ACTIVITY DURING THE TRAINING OF STUDENTS OF PHARMACEUTICAL PROFILE

O. V. Afanasenko

National Medical University by O. O. Bohomolets, Kyiv

У статті висвітлено пошук інноваційних підходів до оновлення комплексу фармацевтичних наук та вибору оптимальних технологій відродження, який можливий за умов забезпечення сучасних методологічних засад у навчально-виховному процесі вищих медичних закладів.

The article demonstrates the search of innovative approaches to the renewal of pharmaceutical science and the selection of optimal technologies of the aforesaid renewal, which is possible on conditions of modern methodological foundations support in educational process of medical institutions of higher education.

Вступ. Суспільні тенденції гуманізації змісту, методів і форм педагогічного процесу, орієнтація індивідуальності кожного студента ставлять високі вимоги до особистості майбутніх спеціалістів фармацевтичного профілю. Тому останнім часом чимало науковців приділяє увагу пошукам світоглядних, ціннісних орієнтирів, формуванню нової культурно-історичної парадигми, яка дісталася нам у спадок. Нові форми і методи навчання виявляються в усіх сферах життєдіяльності, а конструктивні ідеї перебудови виховного процесу, як гаранту духовного ставлення особистості, дають можливість виявити основні пріоритети не лише в характері та змісті освіти, а й у розвитку педагогічних досліджень, орієнтованих на певні історичні зміни. Пошук інноваційних підходів до оновлення комплексу фармацевтичних наук та вибору оптимальних технологій відродження реально можливий за умов забезпечення сучасних методологічних засад у навчально-виховному процесі вищих медичних закладів.

Актуальність обраної теми зумовлена значущістю розробки однієї з фундаментальних у теорії і практиці педагогіки проблеми становлення і розвитку

особистості в даному випадку у системі фармацевтичної освіти. Взаємозв'язок та перехідність надісторичних і надчасових цінностей ґрунтуються на системно-структурному утворенню культури, як ціннісної моделі. Важливо підкреслити, що в історії культури фармацевтичної науки співвідношення просторових цінностей має безліч конфігурацій. Так, відродження принципу пріоритету вищих духовних цінностей пов'язане із системою філософських принципів субстанційної єдності та діалогової згоди, які впливають з аналізу природних (народних), соціальних і культурних детермінант духовності. Ці принципи дають змогу майбутнім фахівцям з фармацевтичного профілю підпорядкувати свою діяльність вищим духовним цінностям, знайти свій шлях у поєднанні позитивних емпіричних знань із засобами лікувальної магії, визначити методи фармацевтичної активності та лікувальної дії на основі зв'язків широкого міжнародного побутування з досвідом місцевих спостережень. Слід наголосити на тому, що сучасна фармація – це “комора несподіванок, справжніх наукових відкриттів, які чекають кожного, хто наполегливо ступає на стежку теоретичного вивчення чи практичного застосування їх для лікування та профілактики численних недуг” [5]. Тому історико-культурний хронотоп як аспект

© О. В. Афанасенко

теоретико-пізнавальної діяльності студентів фармацевтичного профілю у плані порівняльних зіставлень та аналогій дає можливість виявити як спільні, так і специфічні, регіональні та локальні форми в традиційних засобах і методах лікування українців, які обумовлені просторовими факторами об'єктивного характеру. При розв'язанні поставлених завдань ми застосовували методичні технології, включаючи пізнавальну складову, комунікативну складову, творчо-діяльнісну, дотримувались принципу історизму з метою виявлення особливостей історично-культурних хронотопів.

Основна частина. Термін “хронотопи” означає “час-місце”, “час-простір”, існуючи як нерозривна єдність. Даним поняттям визначають важливі для пізнання цілісні явища та притаманні їм взаємо-зворотні зв'язки просторових та часових відношень, переходи просторових характеристик у часові, а плинних процесів у просторово-оглядні форми. Розкриваючи сутнісні ознаки хронотопів, слід зазначити, що досліджуване поняття може включатися один в одного, співіснувати, переплітати сфери уявлень, вірувань, змінюватися, зіставлятися, протиставлятися, чи знаходитися у певних взаємовідносинах, які мають доцільність у даній історичній стадії розвитку людства. Л. Франк [8], який у 1939 році вперше запровадив до наукового обігу термін “часова перспектива”, передбачав взаємозв'язок і взаємозумовленість минулого, теперішнього та майбутнього у свідомості й поведінці людини. За висновками вченого, пам'ять “редагує” наші спогади, виходячи із потреб сьогодення, із необхідності мати певну індивідуальну історію, яка не заважала б формуванню позитивного ставлення до себе. Серед психологів, які досліджували проблеми часопростору, був К. Левін [2], який побудував просторово-часову модель, де розглядав поведінку особистості через призму довгострокової перспективи життєдіяльності. Варто звернути увагу на зовнішні і внутрішні хронотопи. Зовнішні хронотопи пояснюються тим, що особистість живе “великими цілями” та “далекими перспективами”, а внутрішні визначаються ступенем зв'язку, сполученості у внутрішньому просторі різних життєвих відносин і подій. Загалом, хронотопи життя є психологічною реальністю, яку створює сама людина, а саме: відношення до себе, до власного життя, індивідуальний шлях самореалізації, самовираження, самоствердження. Хронотопія зовнішнього життєвого світу людини має багатоаспектний, багатовимірний і багатоваріантний характер.

Науковці досліджують особливі хронотопи впродовж життєдіяльності та духовної активності особистості, оскільки їхнє формування у сфері фармацевтичної освіти має спиратися на принцип науковості, що передбачає конкретно-історичний розгляд організації та структурування предметів фармацевтичного профілю крізь призму категорії “цивілізація”. У тісному зв'язку з цивілізаційним підходом перебуває і синергетичний, оскільки цивілізаційний підхід дає змогу осмислити основний фактологічний матеріал, показати генезис та розвиток компонентів традиційної народної медицини, їхній взаємозв'язок та взаємопроникнення в наукову фармацію. Також важливим підходом до висвітлення історико-культурних хронотопів у даній сфері є синергетичний підхід. Головна відмінність світоглядної цілісності у синергетичному підході полягає в тому, що вона ґрунтується на нових закономірностях методології логосу і хаосу та інших протилежностей у суті буття. Синергетика – це черговий крок до розуміння феномена поняття хронотопу, тому що через нього досягається більш глибоке розуміння найрізноманітніших явищ природи і світу людини. Тому розподіл часу і простору може існувати і тривати через методологічну інерцію – зворотний зв'язок, який фіксується лише в людській свідомості, що є ознакою особливого хронотопу. Найбільш стійкі етнічні, етнографічні, історично-культурні хронотопи, які визначають народно-православну самосвідомість народу, особливості їхнього світосприйняття, віддзеркалюють об'єктивні сторони суспільного менталітету.

В межах історико-культурних хронотопів людські дії та рухи називають “активним хронотопом”, оскільки вони являють собою “не тільки і не стільки переміщення тіла у просторі і часі, а володіння простором і часом та переборення їх” [1]. Наша рухливість має власний простір і час. Такі процеси, як пам'ять, уявлення, мислення, чуттєвість, визначаються своїми хронотопами, які дають змогу скласти мисленнєві моделі речей та явищ. Кожне емоційне переживання і стан має особливий неповторний простір-час. Наприклад, біль може охопити весь організм, а може сконцентруватися в одній точці. Деякі властивості історично-культурних хронотопів відображаються у темпоритмі життя особистості, їхній взаємодії з природним оточенням, дозволяють розширити розуміння умов існування людини за рахунок її включення до більш широкого культурного контексту у певну низку суспільно-історичних подій, традицій, звичаїв і ритуалів, які

дають змогу ґрунтуватися на засадах професійної деонтології та вимогах етнічного кодексу.

Для сучасної фармацевтичної освіти важливе значення мають характеристики емпіричних хронотопів, в яких знайшли поєднання засоби лікувальної магії, що вийшли з народних традицій, з елементами етнічних рис і регіональних форм, які однаковою мірою властиві всім структурним компонентам медицини. Варто зазначити, що ряд дослідників, а саме С. Болтарович, С. Верхратський, А. Запорожець, І. Земцов, Н. Сумцов та інші вважають, що наявність спільних рис як у самих засобах і методах народного лікування, так і у поглядах на хвороби та їхню етіологію мають сліди тотемізму та язичницьких культів, що безперечно не повинно відійти у забуття. Вивчення народної фармації вимагає комплексного підходу, тісного співробітництва етнографів, психологів із спеціалістами медико-біологічного, хімічного профілів, оскільки це передбачає розмежування раціонального й ірраціонального, що можливе лише на підставі даних наукової медицини взагалі. Реальну основу, що базувалась на багатовікових хронотопах, склали елементи зазначених вище двох начал, що зумовило два принципово різні підходи до світоглядних уявлень народу.

Дослідники О. Афанасьєв, І. Бехман, О. Братченкова, М. Гайдай, М. Гриневич, Г. Коваленко, І. Пантюхова та інші вважають, що народна фармація така сама давня, як людство, що початки її сягають доісторичних часів і викликані інстинктивними спробами самозбереження. “Співзвучною” із згаданим є точка зору В. Зеньковського, який зазначає, що людина входить у систему світозбереження, підкоряється його законам, поєднується з вищими началами, що стоять перед світом. В даному випадку фармація має бути вкоріненою в цілісному світогляді, щоб висвітлювати основні свої проблеми за принципами, які надають їй антропологія, філософія і релігія. Отже, первісна, емпірична народна фармація розвивалась під впливом практики, спостережень над природою, збагачувалась та передавалась із покоління в покоління. Із накопиченого цього досвіду утворювалась певна група людей, для яких властиві ознаки побутово-реалістичного хронотопу, тому що саме в ньому виявляється принципова причетність до побуту, “часу місця” за (М. Мамардашвілі) [3], тобто часу прозрінь, потрясінь і криз в історії людської цивілізації. Власне, фармація, її витoki беруть свій початок з фітотерапії, яка пройшла складний шлях

розвитку від окультизму і примітивних емпіричних спостережень та здогадів первісної людини до розкриття окремих таємниць дії складових частин рослинної родинності в системі просторово-часових координат. Основними діючими компонентами лікарських рослин були і є комплекси фармацевтично активних і супутніх речовин, які утворюються в процесах первинного і вторинного синтезу. Тому в аспекті цього дії людини були орієнтовані на світ природи, на реальний часопростір, на магичні сили, які мали змогу забезпечити існування і життєдіяльність самих себе. Саме такий підхід зумовив перехід від споглядання на топо-хронологічні особливості здійснення лікувальних ритуалів як на зовнішній супровід до розуміння простору і часу історико-культурних хронотопів.

Пам’ятки давньої літератури, літописи, рукописні книги по виготовленню ліків донесли до нас цікавий досвід у галузі фармації, який дав змогу зберегти традиційну чистоту, християнські елементи, часткову сакральність, “відтворити автентичне, заповідне голосоведіння віків” [5]. Ці форми є пріоритетною сферою нормотворчості, дають змогу утворити живий органічний синтез фармацевтичної науки. Традиційна чистота або чистий простір пояснюється своєю логіко-психологічною редукацією явищ щодо здійснення власного переходу людини на рівні досягнення духовно-ціннісних вершин – Віри, Надії, Любові. Слід зазначити, що досягнення цих вершин виступає як специфічний засіб трансцендентального контакту між людиною та тим, хто лікує. Діяльність “ритуально чистих” предметів, а саме: хреста, пасхальної або різдвяної їжі, освячених лікарських рослин, прикрас тощо направлена на наближення особистості до ідеального стану власного здоров’я. Тоді стає зрозумілим, що нормативність духовно-ціннісного контексту особистості може бути пов’язана з предметним ціннісно-смысловим планом інших засобів фармації. У даному випадку означена наука завдяки її духовно-організуючому, спрямовуючому позитивному впливу на людину є нормативно-регулятивною, оскільки її результат прямує до ціннісної життєдіяльності особистості. Згідно з традицією певних наукових дисциплін, цей механізм розглядається як порівняно стабільна система, яка регулює процес лікування і впродовж визначеного часу спрямовує його розвиток відповідно до шляху, заданого структурою механізму.

Досліджуючи українські лікарські порадики XVI–XVIII ст., О. Потєбня [4] вказував на

поєднання й переплетіння в них усної народної творчості щодо створення лікувальних засобів з відомостями, запозиченими з різних письмових джерел. Етнографічні джерела дають підставу говорити про цінність християнських елементів, які базувалися на звичаях та обрядах. Цілком очевидно, що для формування системи поглядів особистості, покладених в основу історико-культурних хронотопів, переломною подією була християнізація. Нова релігія обґрунтувала необхідність дотримання форм моралі. Попри всі обмеження важко переоцінити значення для подальшого розвитку цивілізації утвердження засад особистої відповідальності людини перед Богом за свої вчинки і навіть думки. Багато уваги дослідники приділяють факту переплетіння практичної лікувальної діяльності людини та обрядовості. Це було характерною ознакою міфологічного мислення, яке надавало знакового сенсу усім об'єктам, діям, ситуаціям, що вважалися важливими. При цьому елементи християнського тлумачення світу накладалися на глибоко архаїчні, дохристиянські уявлення. Християнські свята були пов'язані з астрономічними явищами і циклами, зміною у природі, приймали на себе деякі їхні функції.

Численні етнографічні матеріали дають підставу говорити про широке побутування давньої дохристиянської традиції, яка зберігалася і в період християнства. Так, люди приурочували збір зілля до календарних свят, збирали купальські трави для очищувальних “зілярських” обрядів. Специфікою української народної фармації було широке вживання з лікувальною метою городніх та садових культур. Звідси стає зрозумілою традиція збору лікарських рослин 15 серпня, саме тоді, коли вони визрівають. Українська фітотерапія характеризується різноманітністю лікарських форм. Найбільш поширеними були водяні відвари та настої з висушених, рідше – свіжих рослин. Народна фармація завжди віддавала перевагу сумішам кількох рослин перед однією. Віками нагромаджений досвід переконував, що дія однієї рослини менш ефективна, ніж поєднання кількох. Багатокомпонентні рецепти широко фіксуються в етнографічних джерелах, що свідчить про їхнє значне розповсюдження у просторовому часі, а сучасні матеріали дають підставу стверджувати важливість застосування у сучасній фармацевтичній науці. Наведемо деякі історичні факти.

Так, найдавнішим давньоруським довідником з фармації є лікарський трактат-порадник “Мазі” –

узагальнена праця про лікування травами, який склала Євпраксія Мстиславна, онука Володимира Мономаха. Першим лікарем-професіоналом на Русі був Іван Скляр (X століття). Перше аптекарське місто, яке можна вважати найдавнішою науково-практичною установою з вирощування і застосування лікарських рослин, відкрилося у Лубнах (нині Полтавської області) у 1721 році, одночасно із застосуванням тут аптеки. Відкриту у 1778 році аптеку в Харкові з 1780 року очолював перший аптекар-українець Петро Піскуновський.

Особливої значущості в дослідженні історично-культурного хронотопу, як аспекту теоретико-пізнавальної діяльності студентів фармацевтичного профілю, на наш погляд, набуває сакральність, яка знаходиться у неоднакових просторово-часових обставинах, відповідно до тієї ситуації, що зумовлюється актуальним простором і часом. Це торкається певних нетрадиційних засобів лікування (створення магічного кола, ритуалів, використання оберегів, предметів, які символізують світ та анти-світ, тощо), де можуть бути задіяні понад сили. Такі сакральні методи і форми можуть спонукати особистість до неадекватної поведінки, навіть до розумового розладу. До традиційних сакральних засобів застосовуються підвищені вимоги абсолютної чистоти, які об'єднують у собі різну семантику: побутові речі, одяг, взуття тощо. Але, незважаючи на це, в результаті зіставлення реальних простору і часу все, що задіяне у цьому процесі, набуває позитивної, ідеалізованої якості. Не звертаючи увагу на актуальність агресії з боку сакральності, лишаються недоторканими християнські елементи: люди з сакральним статусом (священники), хрещені діти, освячені предмети, культові локуси (храм, вівтар, простір за святими воротами). В результаті цього відбувається крок у сторону ідеалізації, що дає змогу створити моделі благосприяння, регулярної перестороги, “брати цілі і долю інших людей”, “не втрачати надію”, “коригувати свої очікування”, “покладатися на інших людей, довіряти їм”, “самотверджуватися у власних вчинках” [7].

Для цілей нашого дослідження найважливішим є той момент, що розгляд всіх зазначених вище моделей дає змогу зафіксувати людині свої наміри, розширити власні просторові межі існування в історичному часі, засвоїти певні життєві ідеали.

У справі становлення фармацевтичної науки в Україні велике значення мали культурні запозичення та впливи більш досвідчених народних цілителів – універсалів, які свою лікувальну дію перетворювали

на мистецький акт. Тому для історико-культурних хронотопів характерною є театралізація дійсності, що супроводжувалася втіленням в уяву хворого більшості позитивних образів, створенням світу “чудес”, райського саду, добродійності, радості, світлої магії, оскільки саме культурна складова у цьому була визначальною і наділяла сенсом і мотивацією людську поведінку. Народні зцілителі, неспроможні подолати хворобу, безсилі перед грізними силами природи, створювали умови для того, щоб незнані їм явища навколишньої дійсності відтворити появою понадлюдських рис, надприродних істот, духів, тому що сама хвороба розглядалася як жива істота. В даному випадку магічно-театральні засоби, переплітаючись між собою, розглядалися не інакше як один з аспектів народної фармації. Різниця між ними, як зазначав С. Токарев [6], полягає в тому, що таке лікування має на меті очистити людину від чогось небажаного, а дії зцілителя спрямовані на те, щоб через безпосереднє зіткнення з хворим передати йому певні позитивні емоції. Такий підхід дозволяв визначати даний хронотоп як культурно зумовлену специфіку, сукупність просторово-часових обставин, подій, у центрі яких перебувала людина.

Морально-духовні критерії, що визначають культуру життя особистості, відображають наявність у людини моральних і світоглядних позицій, які можуть базуватися на певних наукових або релігійних засадах. Народна фармація визнавала стадіальність субстанції людини в одному напрямку: від тіла до духу через стадію душі. Розвиток існування душі у зворотному напрямі вважався неприродним, викликав жах. Такі й подібні їм способи, крім явно виражених анімістичних поглядів,

очевидно, мають певний зв'язок з давнім культом предків, вірою у залежність благополуччя живих від померлих. Тому ми зазначаємо, що в народній фармації українського народу знайшли застосування різні види знахарського мистецтва, але з словесною перевагою. Так, у народних лікувальниках XIX століття виклад матеріалу вівся не в плані характеристик лікувальних засобів, а йшов від історії захворювань, що, на нашу думку, не завжди дає чітке уявлення про специфіку застосування тих чи інших ліків.

Висновки. Таким чином, у системі розглянутих вище історико-культурних хронотопів сутнісною, фундаментальною характеристикою є їхня просторово-часова організація. Вона фігурує в історичних текстах, які співвідносяться з культурними надбаннями українського народу. Зазначені у статті методи, форми та моделі означеного дослідження дають підстави провести подальшу стратифікацію пластів історичної реконструкції. Простір та час у історико-культурних хронотопах формують внутрішні закони їхнього функціонування, магістральні напрямлення та принципи, визначають глибинну семантику лікувальних засобів. Отже, фундаментальний підхід до просторо-часової організації дав змогу усвідомити історично закладені форми лікувально-ритуальної діяльності українців у галузі фармацевтичної науки. Результати дослідження дають змогу створити умови для подальшого вивчення історико-культурних хронотопічних основ фармації, спираючись на ознаки міфологічної системи, інших фольклорних елементів, автентики та прогнозувати перспективи вивчення інших наук фармацевтичного профілю шляхом пізнання їхньої просторово-часової організації.

Список літератури

1. Берштейн Н. О построении движений / Н. Берштейн. – М., 1947. – 97 с.
2. Левин К. Определение понятия “поле в данный момент” / К. Левин // Хрестоматия по истории психологии: Период открытого кризиса. Начало 10-х – середина 30-х гг. XX в. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 145 с.
3. Мамардашвили М. Психологическая топология пути: Марсель Пруст “В поисках утраченного времени” / М. Мамардашвили. – СПб., 1997.
4. Потебня А. Малорусские домашние травники и лечебники XVIII ст. / А. Потебня // Киевская старина. – 1980. – Т. 28. – С. 1–59.
5. Товстуха С. Фитотерапія / С. Товстуха – К. : Здоров'я, 1990. – 304 с.
6. Токарев С. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX века / С. Токарев. – М. ; Л., 1957. – С.127.
7. Томе Г. Теоретическое и эмпирические основы психологии развития человеческой жизни / Г. Томе // Принцип развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 173–196.
8. Frank L. K. Time perspectives / L. K. Frank // J. Soc. Phil. – 1999. – Vol. 4. – P. 293–312.

Отримано 05.05.15